

TÖMEGLÉLEKTANI JELENSÉGEK

A csoporthelyzet csapdái

Vajon mi történik pszichológiai szempontból, ha az ember meghatározott célból összegyűlnék, társaságot hoznak létre? Származik-e valamilyen többlet a szervezetről, a másikkal való együttlétről? Okosabbak, kreatívabbak, intelligensebbek vagyunk-e együtt, mint amilyenek vagyunk külön-külön? A meghatározott célok érdekében történő társulások a szándéknak megfelelően létrehozhatják-e valamilyen új szellemi minőséget? Megsokszorozza-e erőnket az együttes fellépés? Eredményesebbé tesz-e bennünket?

Józan ésszel ezekre a kérdésekre az ember gondolkodás nélkül rávágna, hogy igen. Igen, együtt többek vagyunk, együtt nagyobb erőt képviselünk, együtt több ésszel rendelkezünk, együtt magasabb szellemi kvalitást képviselünk. Nagy hiba lenne azonban a választ ennyire elismerni, hiszen könnyen csapdába eshetünk. Mert tudjuk-e igazán, hogy mi történik velünk, mi játszódik le bennünk (és másokban), ha egymással kapcsolatba kerülünk? Tisztában vagyunk-e a csoportszerveződés jellegével, a csoport mozgatórugóival, működési elveivel? Nem. Általában nem tudjuk, és nem is gondolunk ilyesmire. Többnyire csak a csoportmunka célja és a társulástól várt emberi „többlet” lebeg a szemünk előtt. A cél megvalósítását, illetve a feltételezett „többletet” illetően azonban felettébb óvatosságnak kell lennünk, hiszen az ide vonatkozó lélektani megfigyelések igen lejtűtő eredményekre vezettek.

A tömeglélektani vizsgálódások azt bizonyítják, hogy amikor bizonyos számú egyén valamilyen célból összejön, szervezetet hoz létre, vagy tömeggé egyesül, az együvé tartozás pusztá tényéből menten új lelki sajátosságok jönnek létre, amelyek a továbbiakban döntően meghatározzák az egyének lelki világát és viselkedését. Nemcsak arról van szó, hogy a társulástól új pszichológiai jellemvonások származnak. A helyzet bonyolultabb ennél. Az egyes egyénre a számos más ember által egyidejűleg gyakorolt befolyás miatt olyan összetett tömeglélektani helyzet állt elő, amelyben a tudatos és tudattalan történéseket a továbbiakban nem lehet egységükben felfogni, kölcsönös befolyásuk eredményét nem lehet előre látni. Az egymással kapcsolatba kerülő emberek mintha valamilyen titokzatos erőnek engedelmeskednének, sodródnak az árral, nem teljes urai annak, ami velük történik. Sőt, nemcsak sodródnak, hanem értelmi állapotukat és érzelmeiket illetően mintegy maguk is kicsérélődnek: tudatuk beszűkül, érzelmeik pedig magas hőfokra lépnek. Jóllehet az emberek meghatározott célok érdekében szerveződnek, a csoportban lejátszódó folyamatok úrrá lesznek rajtuk, olyannyira, hogy sokszor talán maga az isteni gondviselés sem tudja előre, hogy a dolgok végül mivé fejlődnek.

Arra a kérdésre tehát, hogy a csoport révén az egyéni kvalitások vajon összeadódnak-e és megsokszorozódnak-e, ahogyan azt mi jóhiszeműen feltételeznénk, a lélektan határozott nem-mel felel. Carl G. Jungnak, a lélektan egyik legnagyobb kiválóságának a véleménye szerint például, ha a világ száz legintelligensebb koponyáját kiválasztjuk és összegyűjtjük őket, az eredmény egy nagy ostoba tömeg lesz. „Tíz-ezer belőlük együtt egy krokodil átlagos intelligenciájával rendelkezne.” (Thalassa, 1995. 1-2.). De magunk is meggyőződhetünk róla: egy társaságban annál bárgyúbb beszélgetés folyik, minél több ember van jelen. A szellemi színvonal ugyanígy felhígul a legkiválóbb emberek társaságában is.

A tömeglélektani kutatások ennél a felismerésnél tovább mentek, s felhívják a figyelmünket a csoportszerveződésben rejlő veszélyekre. Arra figyelmeztetnek bennünket, hogy az emberi nagycsoportok, a bennük lejátszódó ellenőrizhetetlen folyamatok következtében gyakran olyan cselekvésre ragadtatják magukat, amelyek merőben ellentétesek a civilizált viselkedés követelményeivel. A csoportszerveződés meglepő módon kevésbé a jót, mint inkább a gonoszt hozza ki az emberekből. És a helyzet nem jobb szellemi téren sem: a csoport ahelyett, hogy megsokszorozná, inkább lerontja az egyének intellektuális szintjét. Ez a megállapítás nemcsak az amorfi, spontán összeverődött tömegre érvényes, hanem azokra az emberi társulási formákra is, amelyek szilárd struktúrával, közös céllal és irányultsággal rendelkeznek.

De hát hogyan lehetséges ez? Erre vonatkozóan Carl G. Jung a következő magyarázattal szolgál: „Egy tömegben azok a tulajdonságok sokszorozódnak meg, amelyek mindenkién megvannak, és ezek lesznek az egész tömeg fő ismertetőjegyei.” Az olyan erények, tulajdonságok, amelyekkel csak egyesek vagy kevesek rendelkeznek, kihullanak a csoportutadtból. A csoport kizárólag olyan tulajdonsággal fog rendelkezni, ami egyaránt sajátja a csoport minden egyes tagjának. A tömeg méreteitől függően így szükségszerűen eljutunk az alsóbbrendű állati ösztöng, amivel mindenki rendelkezik, s ami már embernek sem nevezhető. A nagyobb lélekszámú népek ennél fogva, már ami a közös lelkiéletüket illeti, Jung szerint „egy óshüllő, egy krokodil vagy egy farkas” színvonalán állnak. A nagy nemzetek szörnyetegek, amelyekről mindenkinek felnie kell, mert nagy katasztrófához vezetnek. A kis népek emberibb arcúak, kis katasztrófát jelentenek. Ezért vagyok én a kis nemzetek mellett – nyilatkozta Jung egyik interjújában. (Thalassa uo.)

A lélektan másik nagy klasszikusa, Freud a Tömeglélektan és én -analízis című munkájában már két évtizeddel Jung interjút megelőzően, 1921-ben rámutatott a tömegmozgalmak veszedelmes jellegére: a csőcselékké váló csoportok irracionális és

erőszakos természetűre. Az analitikus pszichológia szemszögéből nézve a dolgokat tehát fel sem mérül az a gondolat, hogy a csoportszituáció jellegénél fogva az egyénekben rejlő jó tulajdonságok felerősítését szolgálja. Eppen ellenkezőleg: a tömeglélektan klasszikusait eleve az a kérdés foglalkoztatta, hogy a tömegek és a csoportalakulatok miként szorítják az egyéni átlagok alá a benne részt vevők emberi kvalitásait, miként kapcsolja ki a csoportokból az önkritikát és felelősségtudatot, s miként gerjeszt bennük a sokféle alantas érzelmeket és indulatokat.

Azon persze lehet vitatkozni, hogy a tömeg és a más lazább, vagy szervezettebb csoportalakulatok közé egyenlőségielt lehet-e tenni ilyen szempontból. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Freud a maga idejében helyénvalónak tartotta a különbségtételt a tömegek és a szervezettebb típusú csoportalakulatok között. A későbbiek során azonban az angol „csoport” (group) kifejezés általánossá válásával, valamint az új megfigyelési

eredmények gyarapodásával ez a különbségtétel megszűnt, elmosódott. A tömeglélektanra vonatkozó legfontosabb megállapítások, úgy tűnik, bizonyos megszorításokkal érvényesnek látszanak mindenféle csoportalakulatra, illetve minden olyan szituációra, amelyben az egyénre egyidejűleg számos más ember gyakorol befolyást.

A gondosan megtervezett, specializált társadalmi szervezetek elvileg azt a célt szolgálják, hogy az emberek a lehető legtöbbet hozzák ki magukból, ami azonban nem mindig jön össze. Annak taglalásába, hogy a modern társadalmakban a közhasznúság érdekében milyen állami, gazdasági, vallási és civil társadalmi szerveződési formák jönnek létre, s azok egymástól milyen különböznek, most ne menjünk bele. Bennünket itt az emberek csoporton belüli viselkedése érdekelt, pontosabban azok a tömeglélektani jelenségek, amelyek gyakran akadályozzák a szervezetek zökkenőmentes működését, sőt, olykor kifejezetten a visszájára fordítják az eredeti célt és elképzelést. (A forradalom fölfalja gyermekeit.) Ezeknek a tömeglélektani jelenségeknek a következtében bizonyos társadalmi és politikai feltételek közepette egyes csoportalakulatok kifejezetten csőcselékké válnak, az órhorda szintjére süllyednek.

Már Freud felhívta arra a jelenségre, hogy a tömeg létrejöttében az agresszió és a libidó felettébb nagy szerepet játszik, s voltaképpen ezek a tudattalan nagyszerepek motíválják az egyébként normális egyéneket arra, hogy a destruktív cselekményekben részt vegyenek. Az agresszió és az infantilis vágykiélés szerepét a modern pszichoanalitikus elméletek megerősítették és érvényesnek tartják a csoportalakulás teljes folyamatára, a kisebb és nagyobb csoportoktól a stabil organizációkig. Tulajdonképpen ezek a belső késztetések határozzák meg a tömeg létrejöttének dinamikáját is, amelyek egyszerre vezethetnek a vezető idealizálásához, vagy annak támadásához, a rajongáshoz és üldözéshöz, illetve a nemességhez és téveszméhez, történelemformáló nagy tettekhez és különböző alantas tudattalan szükségletek kiélegetéséhez.

(Folytatása a 8. oldalon)

TÖMEGLÉLEKTANI JELENSÉGEK

A csoporthelyzet csapdái

(Folytatás a 7. oldalról)

Merész képzetársítással élve talán azt mondhatnánk, hogy a társadalmi nagycsoportok hasonlóan működnek, mint az atomreaktor. A csoporttagok szoros azonosulása révén az új szituáció nagyon sok energiát (tudattalan vágyat, törekvést) szabadít fel az emberekből, ugyanakkor kikapcsolja az önkritika és felelősségtudat magasabb funkcióit. Ezáltal roppant kényes egyensúlyi helyzet jön létre. Ha a csoportban a tudattalan szükségletek, vagy különböző, szándékosan gerjesztett indulatok kerekednek felül, menthetetlenül csőcselékké, mi több, szörnyeteggé válik, amely rombol, pusztít mindent maga körül. Úgy valahogy viselkedik, mint amikor a reaktor felrobban. Ha viszont túlságosan lazít a csoportot egybetartó kötőanyag, ha a kölcsönös identifikáció nem jön létre, a tudattalan tartalmak nem lendülnek mozgásba, a csoport formálissá válik, vagy akár fel is bomlik. Olyasvalami történik ilyenkor, mint amikor az atomreaktor a kellő sugármennyiség hiánya miatt leáll. Ám emberekről lévén szó, a helyzet ennél a természetudományos sémánál százszor bonyolultabb.

Nem kívánunk itt részletesebben foglalkozni a különféle csoportalakulatok jellemzőivel és a csoport dinamikájával általában. A csoporthelyzetekre jellemző két legfontosabb lelki jelenségre szerettem volna felhívni a figyelmet, amelyek előfordulhatnak mindenféle csoportalakulatban: a szervezett kis csoportokban, a célirányos nagycsoportokban és a laza, amorft tömegben egyaránt.

Az egyik ilyen sajátosság az agresszivitás. Ezt az agresszivitást a mélylélektan a csoporttagok egymással való szoros azonosulásával magyarázza, amelynek révén az egyének szubjektíven többnek, jelentősebbnek, erősebbnek érzik magukat. A csoporthoz való tartozásuknak köszönhetően sok esetben olyannyira megnő az önbizalmuk, hogy ennek következtében a társulás gyakorlatilag elveszti eredeti célját és értelmét. A kitűzött cél másodlagossá, vagy akár ezredrangúvá válik a nagyság és a hatalom megtapasztalása mellett. Ez a primitív, nárcisztikus ki-elégülés hozza lázba a csoport tagjait, akik az élmény intenzitásának megfelelően mind agresszívebben lépnek fel. Az erőszakosság azt a szükségletüket tükrözi, hogy leromboljanak, elpusztítsanak minden külső realitást, ami a primitív összeolvadást, s vele a nagyság és hatalom élményét megzavarhatná bennük.

A csoportformációk másik jellegzetessége, ahogyan arra Jung rámutatott, a tudat beszűkülése, a csoporttagok infantilissá válása, értelmi leépülése. Azzal egyidejűleg, hogy a primitív ösztön-megnyilvánulások a csoporton belüli feszültséget igen magasra srófolják, drámai módon csökken az egyének képessége arra, hogy tulajdon szavainak és cselekedeteiknek a hatásait valóságosan értékeljék. A primitív elhárító mechanizmusok miatt minden racionális érv elenyészik, hatását veszti. Senki nem képes másra hallgatni, minden párbeszédet megfojt a kommunikáció blokádjá, ami az én-kontroll elveszéséből és az erő-

szakos viselkedésből fakad. Az egyik analitikus kutató, bizonyos Turquet (Thalassa. 1995. 1-2.) ehhez hozzáteszi: a csoporton belül „azok az egyének kénytelenek elviselni a legkegyetlenebb támadásokat, akik igyekeznek ebben a légkörben talpon maradni, s megőrizni az individualitásnak legalább a látszatát”. A csoporttagok ugyanakkor könnyűszerrel felkapnak minden ötletet és hazugságot, ami a csoportban felbukkan, s azt az abszolút igazságnak tartják.

Kiinduló kérdésünkre visszatérve azt kell tehát mondanunk, hogy az együttlét, a társulás az embereket nem teszi feltétlenül okosabbá, bölcsébbé, eredményesebbé. Amikor valamilyen hasznos közösségi tevékenység reményében ilyen-olyan szervezeti munkára vállalkozunk, tulajdonképpen nem tudjuk, hogy mire adjuk a fejünket. A társadalmi csoportok, amint létrejönnek, sajátos rendszert alkotnak, önálló életet élnek, és a továbbiakban döntő mértékben meghatározzák viselkedésüket. Mindazok a gondolatok, érzelmek, vágyak, amelyek tudattalanul bennünk lappanganak, a társulás révén mintegy lábra kapnak, titokzatos erővé válnak. Ennek a titokzatos erőnek köszönhetően az emberek együtt olykor csakugyan nagy dolgokra képesek, ami bámulattal tölt el bennünket. Ezek azonban ritka, kivételes történelmi pillanatok, amelyek többnyire spontán módon mennek végbe. Valamennyien azt szeretnénk, ha ezt a bennünk rejlő erőt tudatosan és akaratlagosan a javunkra tudnánk fordítani és kedvünk szerint tudnánk hasznosítani. Az emberi lélek sokfélesége és kiismerhetetlensége miatt, sajnos, ez ma még ritkán sikerül számunkra.

Dr. HÓDI Sándor

